

5. Касаткин Л.Л. Современная русская диалектная и литературная фонетика как источник для истории русского языка. М., 1999.
6. Колесов В.В. Историческая фонетика русского языка. М., 1980.
7. Кудрявцев Ю.С. Очерки по русской исторической фонологии и морфонологии. 1996.
8. Филин Ф.П. О происхождении русского, украинского и белорусского языков. Л., 1972.
9. Чэкман В.М. Гісторыя проціпастаўленняў па цвёрдасці-мяккасці ў беларускай мове. Мінск, 1970.

Н.У. Нядзілька

СУФИКСАЛЬНАЯ СИСТЭМА КАТЕГОРИИ NOMINA LOCII Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Лексіка цесна звязана са словаўтварэннем, у цэнтры якога стаяць заканамернасці будовы слова і яго здольнасць да ўтварэння іншых лексічных адзінак. У працах па словаўтварэнню вырашаюцца пытанні суадносін марфемнага і словаўтваральнага аналізу, вылучэння значымых адзінак у слове, словаўтваральнай семантыкі, сувязі слоў у словаўтваральным гняздзе і інш.

Як самастойная словаўтваральна-семантычная катэгорыя **nomina loci** ўпершыню падрабязна разглядалася ў працах В Дарашэўскага, І. Юдзіцкай, М. Кіршовай. Яе вылучэнне адбывалася на аснове выяўлення агульнага кампанента “месца, памяшканне, прастора” і фармальна выражанага ў словаўтваральных афіксах.

Лакатыўная лексіка беларускай мовы не вызначаецца аднароднасцю з пункту гледжання структуры, што залежыць ад разнастайных прымет і спосабаў намінацыі і варыятыўнасці ў выбары прымет.

Характэрнай асаблівасцю вытворных слоў з’яўляецца неаўтаномнасць іх сэнсавага зместу, арыентацыя на семантыку ўтваральных адзінак. Утваральная аснова з’яўляецца семантычным і структурным цэнтрам вытворнага слова, яго фундаментам. Матывавальнымі асновамі вытворных назоўнікаў-назваў месца выступаюць, у асноўным, назоўнікі з рознымі значэннямі, дзеясловы і некаторыя прыметнікі.

У фарміраванні структуры вытворнага слова (акрамя яго матывавальнай часткі, выражанай утваральнай асновай) непасрэдна ўдзельнічаюць і афіксы (як правіла, суфіксы), якія змяняюць, канкрэтызуюць і класіфікуюць значэнне ўтваральнай адзінкі.

На працягу стагоддзяў для фарміравання лексікі з агульным значэннем ‘месца’ выкарыстоўваліся амаль усе асноўныя спосабы беларускага словаўтварэння, якія забяспечваюць магчымасць утварэння новых слоў на аснове існуючага моўнага мактэрыялу.

Самым пашыраным спосабам ўтварэння назваў месца ў беларускай мове з’яўляецца марфалагічны спосаб, у прыватнасці, суфіксальны, які вядомы ўсім славянскім мовам яшчэ са старажытных часоў. Словаўтваральны аналіз назваў, утвораных гэтым спосабам, паказвае, што суфіксальныя словаўтваральныя элементы, якія выкарыстоўваюцца для наймення месца, дастаткова разнастайныя. Сярод іх колькасна вылучаецца група лакатыўных назлўнікаў на *-ішч-(а)* і на *-н-(я)* адсубстантыўнага словаўтваральнага тыпу.

Назоўнікі са значэннем месца можна падзяліць на дзве звязаныя паміж сабой семантычныя групы:

1. Назоўнікі са значэннем адкрытай прасторы.
2. Назоўнікі са значэннем закрытай, абмежаванай прасторы.

Асноўнай семантычнай характарыстыкай назоўнікаў першай групы з’яўляецца, за рэдкім выключэннем, абазначэнне адкрытай паверхні, плошчы, месца, свабодна размеркаванага ў прасторы і толькі ўмоўна абмежаванага.

Назоўнікі *потіпа Іосі* другой групы, у адрозненне ад першай, абазначаюць перш за ўсё закрытую, замкнёную, абмежаваную прастору, звычайна якое-небудзь памяшканне.

Значная частка назваў месца на *-ішч-(а)* ўваходзіць у склад першай семантычнай групы.

Адсубстантыўны словаўтваральны тып са значэннем адкрытай прасторы на *-ішч-(а)* прадстаўлены наступнымі разнавіднасцямі:

1) назоўнікі з суфіксальным фармантам *-ішч-(а)*, утвораныя на базе асноў на мяккі і цвёрды: *бавоўн-ішч-(а)* (‘поле, на якім рос бавоўнік’) – ад *бавоўн-(а)*, чарг. *н/н*; *вапн-ішч-(а)* (‘месца здабычы вапны’) – ад *вапн-(а)*, чарг. *н/н*; *гумн-ішч-(а)* (‘месца, на якім было гумно’) – ад *гумн-(о)*, чарг. *н/н*; *ільн-ішч-(а)* (‘поле, з якога сабралі лён або на якім папярэдняя культура быў лён’) – ад *лён-(Ø)*, чарг. *о/Ø*; *люцэрн-ішч-(а)* (‘поле, на якім расла люцэрна’) – ад *люцэрн-(а)*, чарг. *н/н*; *ячмен-ішч-(а)* (‘поле, з якога сабралі ячмень’) – ад *ячмень-(Ø)*;

2) назоўнікі з суфіксальным фармантам *-ышч-(а)*, утвораныя на базе асноў на зацвярдзелы і к: *азяр-ышч-(а)* (‘месца, дзе некалі было возера’) – ад */в/озер-(а)*, чарг. *о/а, э/а*; *крыніч-ышч-(а)* (‘паглыбленне, у якім

знаходзіцца, б'е крыніца; крынічнае месца') – ад *крыніц-(а)*, чарг. *ц/ч*; *двар-ышч-(а)* ('участак з хатай і дваровымі будынкамі') – ад *двор-(Ø)*, чарг. *о/а*; *замч-ышч-(а)* ('месца, дзе стаяў замак') – ад *замак-(Ø)*, чарг. *а/Ø*, *к/ч*;

3) назоўнікі з суфіксальным фармантам *-н/ішч-(а)*, утвораныя на базе скарачаных асноў: *капус-н/ішч-(а)* ('поле, з якога сабрана капуста') – ад *капус/т/-(а)*; *яч-н/ішч-(а)* ('поле, з якога сабралі ячмень') – ад *яч/мень-(Ø)*;

4) назоўнікі з суфіксальным фармантам *-ян/ішч-(а)*, утвораныя на базе асноў на цвёрды зычны і на мяккі: *балац-ян/ішч-(а)* ('месца, дзе раней было балота') – ад *балот-(а)*, чарг. *т/ц*, *о/а*; *бульб-ян/ішч-(а)* ('месца, на якім расла бульба') – ад *бульб-(а)*, чарг. *б/б'*; *ільн-ян/ішч-(а)* ('поле, з кога сабралі лён або на якім папярэдняя культура быў лён') – ад *лён-(Ø)*, чарг. *н/н'*, *о/Ø*; *канопл-ян/ішч-(а)* ('поле, дзе раслі каноплі') – ад *канопл-(і)*, чарг. *о/а*;

5) назоўнікі з суфіксальным фармантам *-ан/іша-(а)*, утвораныя на базе асноў на к: *віч-ан/ішч-(а)* ('поле, з якога сабралі ўраджай вікі') – ад *вік-(а)*, чарг. *к/ч*; *грач-ан/ішч-(а)* ('поле, з якога сабралі грэчку або на якім папярэдняя культура была грэчка') – ад *грэч/к/-(а)*, чарг. *э/а*;

6) назоўнікі з націскным суфіксальным фармантам *-ов/ішч-(а)*, утвораныя на базе асноў на цвёрды: *баб-ов/ішч-(а)* ('месца, дзе рос боб') – ад *боб-(Ø)*, чарг. *о/а*; *грыб-ов/ішч-(а)* ('месца, дзе растуць грыбы') – ад *грыб-(Ø)*;

7) назоўнік з націскным суфіксальным фармантам *-ев/ішч-(а)*, утвораны на базе асновы на мяккі: *пн-ев/ішч-(а)* ('месца, пакрытае пнямі') – ад *пень-(Ø)*, чарг. *э/Ø*;

8) назоўнікі з ненаціскным фармантам *-ав/ішч-(а)*: *гарох-ав/ішч-(а)* ('поле, з якога сабралі гарох або на якім папярэдняя культура быў гарох') – ад *гарох-(Ø)*; *мак-ав/ішч-(а)* ('града, поле, на якім папярэдняя культура быў мак') – ад *мак-(Ø)*.

Разгледжаная група найменняў адносіцца да ліку малапрадуктыўных, але варта адзначыць, што вытворныя на *-ішча* з'яўляюцца самай шматколкаснай і цэласнай групай назоўнікаў са значэннем адкрытай прасторы.

Шырока ўжывальнымі ў беларускай мове з'яўляюцца адсубстантыўныя найменні з агульным значэннем закрытай, абмежаванай прасторы, якое рэалізуецца разнастайнымі суфіксальнымі фармантамі:

1) фармантам *-оўн-(я)*: *ваз-оўн-(я)* ('спецыяльнае памяшканне для захоўвання вазоў') – ад *воз-(Ø)*, чарг. *о/а*; *вал-оўн-(я)* ('хлеў для валоў') – ад *вол-(Ø)*, чарг. *о/а*; *малп-оўн-(я)* ('памяшканне для малпаў') – ад *малп-(а)*; *шпак-оўн-(я)* ('жыллё для шпакоў у выглядзе невялікай будачкі, якая

прымацоўваецца на доўгай жэрдцы або дрэве каля жылля') – ад *шпак*-(Ø); *варт-оўн*-(я) ('памяшканне для варты') – ад *варт*-(а);

2) фармантам -эўн-(я): *харч-эўн*-(я) ('сталовая, закусачная з таннымі і простымі стравамі') – ад *харч*-(Ø);

3) фармантам -арн-(я): *блях-арн*-(я) ('бляхарная майстэрня') – ад *блях*-(а); *кніг-арн*-(я) ('кніжны магазін') – ад *кніг*-(а); *цвік-арн*-(я) ('майстэрня па вырабу цвікоў') – ад *цвік*-(Ø); *малач-арн*-(я) ('памяшканне на ферме для перапрацоўкі і захоўвання малака; малочная') – ад *малак*-(о), чарг. к/ч; *сабак-арн*-(я) ('памяшканне для сабак (пераважна паляўнічых)') – ад *сабак*-(а);

4) фармантам -ярн-(я): *труп-ярн*-(я) ('памяшканне для трупаў; морг) – ад *труп*-(Ø), чарг. н/н'; *дзягц-ярн*-(я) ('прадпрыемства, дзе гоняць дзёгаць (звычайна невялікае)') – ад *дзёгаць*-(Ø), чарг. о/а, а/Ø;

б) фармантам -н-(я): *алей-н*-(я) ('прадпрыемства па вырабу алею') – ад *алей*-(Ø); *папер-н*-(я) ('папяровая фабрыка') – ад *папер*-(а); *цагель-н*-(я) ('прадпрыемства, на якім вырабляюць цэглу; цагельны завод') – ад *цэгл*-(а), чарг. э/а, Ø/а, л/л', г/г'; *магіль-н*-(я) ('месца пахавання (склеп, грабніца) членаў аднаго роду, адной сям'і, выдатных дзеячаў і пад.') – ад *магіль*-(а), чарг. л/л'; *валюш-н*-(я) ('майстэрня, у якой валяць сукно, шэрсць, валюш') – ад *валюш*-(Ø); *кумір-н*-(я) ('язычніцкая малельня з кумірамі') – ад *кумір*-(Ø); *кацель-н*-(я) ('памяшканне, дзе знаходзяцца паравыя катлы') – ад *кацель*-(Ø), чарг. о/э, л/л'; *роль-н*-(я) ('памяшканне на папяровай фабрыцы, дзе ўстаноўлены рол') – ад *роль*-(Ø), чарг. л/л'; *бандар-н*-(я) ('майстэрня, дзе вырабляюць бочкі, дзежы і пад.') – ад *бондар*-(Ø), чарг. о/а; *вяндляр-н*-(я) ('збудаванне, дзе вэндзяць мяса, сала, рыбу') – ад *вяндляр*-(Ø); *ганчар-н*-(я) ('майстэрня ганчара') – ад *ганчар*-(Ø); *гарбар-н*-(я) ('майстэрня па вырабу шкур; гарбарны завод') – ад *гарбар*-(Ø); *рымар-н*-(я) ('рымарская майстэрня') – ад *рымар*-(Ø); *сталяр-н*-(я) ('сталярная майстэрня') – ад *сталяр*-(Ø); *слясар-н*-(я) ('слясарная майстэрня') – ад *слесар*-(Ø), чарг. а/э; *цясляр-н*-(я) ('майстэрня, памяшканне, дзе працуюць цесляры') – ад *цясляр*-(Ø).

Пералічаныя фарманты актыўна выкарыстоўваюцца для ўтварэння *nomina loci*, з'яўляюцца прадуктыўнымі і рэгулярнымі і асабліва шырока ўжываюцца для ўтварэння адсубстантыўных найменняў з агульным значэннем 'аб'ект, збудаванне, прызначаныя для таго, што названа ўтваральным словам'.

Літаратура

1. Киршова М. Nomina loci в современном сербохарватском языке. Автореф. дис. ... канд. фил. наук. М., 1974. 22 с.
2. Лукашанец А.А. Словаўтварэнне і граматыка. Мінск, 2001. 252 с.
3. Doroszewski W. Nomina loci jako kategoria slowotworcza // Slawia. XXX. 1962.
4. Yudicka I. Syntaksyczna interpretacja struktur slowotworczyh (na przykladah formacja z kategorie nomen loci). Warszawa, 1971.

М.І. Свістунова

МАРФАЛАГІЧНАЯ ВАРЫЯНТНАСЦЬ У НАВУКОВЫХ ТЭКСТАХ (паводле матэрыялаў II канферэнцыі “Пісьменнік – мова – стыль”)

Сучасныя стваральнікі беларускіх тэкстаў у нейкі момант апынаюцца перад выбарам: арыентавацца на традыцыйны правапіс і слоўнікі, якія часам не паспяваюць за пераменлівымі моўнымі рэаліямі, або прытрымлівацца альтэрнатыўных правілаў, многія з якіх маюць больш глыбокія гістарычныя карані і, часам, больш пераканаўчыя падставы для прызнання, чым кадыфікаваныя.

Сказанае датычыцца і аўтараў навуковых тэкстаў, хаця, здавалася б, сам стыль патрабуе ад іх моўнай творчасці адпаведнасці акадэмічнай граматыцы і кадыфікаванаму правапісу. Прыманне ці непрыманне апошніх прыводзіць да суіснавання паралельных формаў. Ніжэй прапануюцца некаторыя назіранні адносна марфалагічных варыянтаў, адзначаных у двухтомным зборніку матэрыялаў II Міжнароднай канферэнцыі “Пісьменнік – мова – стыль”, прысвечанай 75-годдзю з дня нараджэння прафесара Л.М. Шакуна (Мінск, 15–16 лістапада 2001 г.) [4].

Прыемнае пачуццё моўнай чысціні, незабруджанасці падтрымліваецца адсутнасцю недарэчных русізмаў у беларускамоўных работах. З аднаго боку, факт далёка не экстраардынарны, паколькі аўтарамі апублікаваных артыкулаў з’яўляюцца людзі з філалагічнай адукацыяй.

З іншага боку, на жаль, экстралінгвістычныя аспекты сучаснага функцыянавання беларускай мовы нават у прадстаўнічым зборніку матэрыялаў міжнароднай філалагічнай канферэнцыі здольны выклікаць ляпсусы нахталт разважанняў аб “*стране паходжання*”, ці пра тое, што “*афарызм мае два аспекта*”; нехта з аўтараў спрабаваў вылучыць “*тры асноўных палажэнні*”, нехта захапляўся “*гігантскай разнастайнасцю*”,